

DANNE NORDLING:

Medborgarrättens legitimitet

Varifrån får medborgarrätten sin legitimitet? Frågan har fått ny aktualitet i och med att statsministern hävdar att medborgarrätten tar över äganderätten.

Författaren gör här en idéhistorisk analys.

Den politiska idéhistorien känner egentligen endast två teoretiska motiveringar av den s k folksuveräniteten. Båda utmynnar i demokrati med absolut makt åt medborgarmajoriteten. Det är Rousseau och Bentham som konstruerat dessa yttersta "bevis" för demokratin. Senare tiders debatt har mest haft pragmatiska utgångspunkter och har därför handlat om mera begränsade frågeställningar som t ex konsekvenserna av en utsträckning av rösträtten.

Farhågorna att den utsträckta rösträtten skulle utnyttjas av en majoritet för att sko sig på minoritetens bekostnad har hittills aldrig explicit ansetts bli besannade. Statsåtgärder som i och för sig drabbat vissa grupper hårt har alltid kunnat motiveras med den allmänna nytta som följt och som därför också varit till fördel för de drabbade — åtminstone formellt sett. Men när Sveriges statsminister hävdar att medborgarrätten tar över äganderätten uppkommer omedelbart frågan varifrån medborgarrätten får sin legitimitet. En annan intressant fråga är huruvida äganderätten legitimeras enbart av att folkmajoriteten inte har upphävt den.

Den grundläggande delen av Ingvar Carlssons medborgarrättsbegrepp kan härledas till Rousseaus aktualisering av folksuveränitetstanken. Dessutom tillfogar Carlsson ett andra led i medborgarrätten då han påstår att för socialdemokratin är medborgarrätten vidare än rösträtten — varje medborgare har rätt till "ett bra arbete" och "ett värdigt liv" etc. Detta är en mycket långtgående tanke som för med sig en rad, ännu föga analyserade, konsekvenser.

Hur legitimeras då medborgarrätten i sin traditionella form — d v s ytterst

Pol mag Danne Nordling är chef för Näringslivs-Research AB.

majoritetens makt? För många är detta i dag en närmast oförsynt fråga. Legitimiteten är självklar eftersom medborgarrätten endast ses i 1900-talshistoriens perspektiv: kampen mot den 40-gradiga skalan (i Sverige) och för den allmänna rösträtten samt demokratins seger över fascism och nazism något senare under århundradet. Av detta skäl har debatten om medborgarrättens obegränsade legitimitet inte varit särskilt livlig. Om majoriteten inte skulle få bestämma över minoriteten måste det innebära att en minoritet skall bestämma över folkflertalet och detta innebär antingen ett återinförande av den graderade rösträtten eller ett förespråkande av diktatur, kan det sägas. Men problemet är inte så enkelt, vilket en idéhistorisk analys snabbt utvisar.

Demokratins förste teoretiker

För demokratins förste teoretiker, Jean Jacques Rousseau (1712–1778), var syftet att upptäcka den politiska förpliktelsens grundvalar och att lösa problemet med individens frihet i ett samhälle med en auktoritativ statsmakt. Han inleder därför (1762) sin bok *Om samhällsfördraget eller statsrättens grundsatser* med orden: "Människan är född fri, och likväl är hon överallt i bojor". Därefter fortsätter han med att han tror sig kunna förklara varför dessa bojor är berättigade.

Hur kan då staten med sin tvångsmakt vara moraliskt berättigad? Rousseau menade att statens makt inte kunde legitimeras med enbart fysisk styrka eftersom tvång kan åstadkomma nästan vad som helst utom rättvisa: "Att ge vika för styrkan är väl en nödtvungen handling men

icke en frivillig; det är på sin höjd en klok handling".

Aristoteles och hans efterföljare hade tidigare hänvisat till statens naturliga karaktär som en för människans fulländning nödvändig institution som kan kräva lydnad på samma sätt som den lydnad ett barn är skyldigt sina föräldrar. Men Rousseau vill inte acceptera existensen av en ursprunglig samhällsinstinkt som driver människor samman och han förnekar att staten är en naturlig institution. Endast familjen är naturlig så länge den behövs för barnens beskydd.

Om det formella förhållandet mellan förälder och barn skall gälla mellan vuxna måste det grundas på ett avtal: "Eftersom ingen människa har naturlig myndighet över sin jämlike, och eftersom styrkan icke skapar någon rätt, så återstår endast överenskommelserna såsom grundval för varje rättmätig myndighet bland människorna". Vi har nu kommit fram till den punkt från vilken Hobbes och Locke utgick. (Se min artikel "Hur motiveras staten?", SvT nr 7–8/1986.)

Rousseau för här in ett naturrättsligt element i sin tankekonstruktion genom att acceptera föreställningen att avtal har en bristande kraft vars giltighet legitimeras utanför det av människorna skapade statssystemet. (Senare försökte Bentham undgå detta genom ett utilitaristiskt "bevis" för det demokratiska systemet. Det gick närmast ut på att eftersom varje enskild söker sin enskilda lycka så söker alla "allas" lycka. Och allas lycka var målet för det goda samhället vilket garanterades av att regeringsmakten överläts åt alla genom allmän rösträtt. Ingen betraktar i dag detta bevis som seriöst.)

Men det naturrättsligt legitimerade av-

talet var helt nödvändigt för att Rousseau skulle kunna hävda en etiskt motiverad folksuveränitet. Oppositionen mot den teokratiska statsläran uteslöt möjligheten att legitimera staten med hjälp av Gud. Detta markerades nogsamt en tid senare av Napoleon när han ansåg sig avvisa kejsardömet av Guds nåde genom att själv ta kejsarkronan ur påvens hand.

Det andra alternativet för Rousseau, som fortfarande hade medgett drivandet av idén om folksuveräniteten, hade varit att ta upp de tankegångar som år 1324

Kina under Mao är ett exempel på en allför dåligt begränsad politisk sektor.

hade framförts av Marsilius från Padova i boken *Defensor Pacis*. Vitsen med staten är dess förmåga att tillfredsställa folkets gemensamma biologiska begär, menade Marsilius. Därför måste medborgaren få inflytande över den regering under vilken han lever — folksuveränitetstanken. Han förkastade den traditionella naturrettsläran och åsikten att den politiska makten är begränsad av förnuftigt uppfattade mål. Han accepterade att vad som helst som den tyngst vägande delen av befolkningen, driven av sina naturliga begär, önskade var legitimt och rätt. Den politiska makten tillhörde folkets majoritet enligt Marsilius och han satte inga gränser för dess utövande.

Enligt Marsilius är mänsklig lag uteslutande en produkt av vilja och inte av förnuft. En regering som följer en i vederbörlig ordning utfärdad lag handlar legitimt även om alla anser den handla moraliskt orätt. Denna rättspositivism accepte-

rades varken av de medeltida tänkarna eller av Rousseau. Att framtvinga lydnad för en orättfärdig lag skulle vara en handling grundad helt på makt, inte på rätt. (Sådana lagar ansågs under medeltiden inte vara lagar utan lagens fördärv — "legis corruptio".) Men Rousseau skiljer sig från Marsilius främst genom sina försök att legitimera den oinskränkta folksuveräniteten — inte genom att nyansera maktutövningens gränser.

Rousseaus statsmakt bygger på ett frivilligt samhällsfördrag — inte mellan en mänsklig suverän och folket som Hobbes och Locke antog — utan mellan folket och en abstrakt kollektiv suverän av närmast metafysisk karaktär. Accepterandet av samhällsfördraget sker genom själva bosättandet inom statens område vilket är detsamma som att underkasta sig "suveräniteten". Längre än så sträckte sig alltså inte "frivilligheten" i samhällsfördraget.

Tre acceptanskriterier

Är då risken att tvingas gå i landsflykt en realitet i Rousseaus samhälle? Vi kan ställa upp följande tre kriterier för att bedöma i vilken utsträckning ett statsrättsligt system kan tänkas vinna acceptans hos alla medborgare:

1. Politisk validitet, d v s hur bra systemet i det långa loppet fungerar som det var tänkt att fungera.
2. Enskilt rättighetsskydd, d v s i vilken utsträckning medborgarna garanteras skydd mot statsmaktens anspråk på maktutövning gentemot individerna.

3. Politiska sektorns begränsning, d v s i vad mån det finns regler som förhindrar att den politiska makten utsträcks till att reglera annat än gemensamma statsangelägenheter.

Rimligheten i dessa tre "acceptanskriterier" framgår av några praktiska erfarenheter från senare tid. Weimarrrepublikens demokrati hade t ex låg validitet då systemet tillät att Hitler införde nazismen i Tyskland utan att han behövde tillgripa våld ens i begränsad omfattning. Skyddet av enskilda rättigheter var relativt starkt i storfurstendömet Finland 1810–1862 i jämförelse med resten av det ryska riket trots att någon folkförsamling (Lantdag) aldrig sammankallades under denna period. Orsaken var att svensk lag och grundlag fortsatte att gälla i Finland trots den ryska annekteringen.

Ett dåligt uppfyllande av det tredje kriteriet är oftast kombinerat med ett begränsat rättighetsskydd. Därför har det i debatten ofta varit svårt att hålla isär det andra och det tredje kriteriet. Kina under Mao är ett exempel på en alltför dåligt begränsad politisk sektor. Allt från tvångsmässig morgongymnastik, dirigerat val av arbete till obligatoriska politiska kvällskurser visar vad som kan hända om man accepterar att "allt är politik".

La volonté générale

Hur klarar sig då Rousseaus statsrättsliga system på dessa tre punkter? I sina försök att legitimera majoritetens ovillkorliga rätt att bestämma över minoriteten införde han begreppet "den allmänna viljan" (la volonté générale). Fastställandet av denna vilja förutsätter att människorna

ser bort från sina privata intressen och försöker se till "det allmänna bästa". Individens verkliga intressen ligger samtidigt i det allmänna bästa och om jag vill det allmänna bästa vill jag ovillkorligen mitt eget bästa. Om min vilja förefaller att skilja sig från den allmänna viljan visar detta bara att jag tagit miste på vad min sanna vilja är.

Dessa metafysiska utläggningar är föga övertygande. I slutändan är det ändå majoriteten som skall bestämma men enligt Rousseau inte i kraft av sin numerär utan därför att individen gett samtycke till dess makt. Konsekvensen av Rousseaus försök att metafysiskt legitimera majoritetens makt ledde emellertid till att systemet blev oklart och öppet för helt andra tolkningar i auktoritativ riktning. Hans system lyckas därför inte uppfylla validitetskriteriet.

Rousseau blev sålunda tvungen att införa begreppet "lagstiftare" som var en sorts statsrättslig expert vars förslag skulle föreläggas de röstberättigade. Denna person kunde i praktiken tolkas som den rätta uttolkaren av allmänviljan, vilket skedde såväl av Robespierre och Napoleon som av Mussolini och Stalin. Men denna möjlighet för rena diktatursträvar att ge falsk demokratisk legitimitet åt totalitära system får inte undanskymma den mycket större svagheten på de enskilda rättigheternas område.

Rousseaus statsrättsliga tankebyggnad är behäftad med en helt omotiverad avsaknad av skydd för individernas rättigheter. Hans lära är en direkt fortsättning av den 124 år äldre Thomas Hobbes' motivering av statens absoluta makt där alternativet är "allas krig mot alla". Men Rousseau beskriver inte tillståndet före

samhällsfördraget som så olidligt att det på något sätt skulle vara motiverat för individerna att överlämna sitt liv och sina rättigheter i händerna på en diktatorisk makt. Trots detta stadgar han just detta:

"Dessa bestämmelser låter, rätt förstådda, reducera sig till en enda, nämligen varje medlems fullständiga avyttrande av sig själv, jämte alla sina rättigheter till hela samfundet; ty då var och en helt ger bort sig själv, så blir för det första villkoren lika för alla; och då villkoren är lika för alla, så har ingen intresse av att göra dem betungande för andra."

Detta understryks ytterligare av titelplanschen på originalutgåvan av *Du contrat social* där det visas en bild av Hobbes' suverän Leviatan med huvudet avhugget. Despotens alla fruktansvärda maktmedel finns kvar men de styrs i Rousseaus stat av den opersonliga, demokratiska allmänviljan. Han är tydligen lika övertygad som Hobbes att en total underkastelse är nödvändig om statens mål skall kunna nås. Men till skillnad från underkastelsekontraktet i Hobbes' tappning blir ingen slav under någon annan — i stället blir alla slavar under "allmänviljan".

Rousseau liknar staten vid en folk-kropp och skriver: "Liksom naturen åt varje människa förlämnar absolut makt över alla hennes lemmar, så ger samhällsfördraget åt statskroppen en absolut makt över dess medlemmar". Han skriver också: "Vem som helst som vägrar att lyda den allmänna viljan, han skall tvingas därtill av hela samhället". Medborgarna har varken skydd av några omistliga rättigheter eller någon grundlag eftersom staten är i samma läge som "en enskild som sluter avtal med sig själv; varav man

ser, att det varken finnes eller kan finnas något slag av grundlag som förpliktar folkkroppen". Medborgarna är överlämnade definitivt åt den "ofelbara" allmänviljans godtycke — d v s i praktiken åt det kollektiva tyranniet.

Totalitär demokrati

Inte heller det tredje acceptanskriteriet uppfylls särskilt väl. Visserligen "kan suveränen ej pålägga undersåtarna någon för samhället obehövlig börda". Men den politiska sektorn är i praktiken inte alls begränsad eftersom "suveränen ensam bedömer vad som är viktigt och nyttigt". Och syftet med samhällsfördraget är inte som hos andra naturrättsteoretiker att åstadkomma bättre skydd för liv och egendom. Tvärtom har naturtillståndet redan övergivits och ett samhälle bildats innan samhällsfördraget ingås. Rousseaus stat har i stället det huvudsakliga syftet att skapa en kollektiv samhällsmakt som kan mobilisera de gemensamma krafterna till varje medlems stöd under bibehållandet av en fiktiv frihet. Han tar t o m upp Aristoteles' begrepp om staten som en institution som har människans fullkomnande till uppgift. Majoriteten får alltså möjlighet att utnyttja medborgarnas resurser utan några begränsningar i praktiken — vi får ett system som har kallats "totalitär demokrati".

Men för att detta skall ha legitimitet i Rousseaus ögon måste politiken bedrivas för "det allmänna bästa". Slutsatsen blir därför att inte ens de som sväljer Rousseaus alla metafysiska försök att legitimera sin demokratiska absolutism skulle kunna acceptera att äganderätten på pensionsområdet reducerades till 93 procent.

Något försök att bevisa att engångsskatten gagnar det allmänna bästa har ju Ingvar Carlsson inte presterat.

Att någon i dag skulle låta sig övertygas av Rousseaus legitimitetsutläggningar är dock föga sannolikt. Trots de respektabla ansatserna att försöka skapa ett system med "frivilliga bojor" misslyckades Rousseau både intellektuellt och praktiskt. Hans system bygger till slut på den enkla principen att *makt är rätt*.

Kort efter den franska revolutionens utbrott utarbetade den nyupprättade franska nationalförsamlingen i augusti 1789 den berömda och ännu gällande förklaringen om de mänskliga och medborgerliga rättigheterna. Men något större inflytande från Rousseau kan inte spåras i detta dokument. Det var först när den extrema vänstern övertagit revolutionen som Rousseaus tankar fick ett starkare inflytande och användes för att legitimera "välfärdsutskottets" diktatur. I rättighetsförklaringen framhålls tvärt emot Rousseaus åsikt "att okunnighet, glömska eller ringaktning av de mänskliga rättigheterna allena är orsak till folkets olyckor och styrelsens missbruk". Efter rätten till frihet anges rätten till egendom och därefter rätten till personlig säkerhet och rätten till motstånd mot förtryck. Även om allmänviljan fanns med står ändå den franska rättighetsförklaringen intellektuellt sett skyhögt över Rousseaus

grumliga kollektiva maktsvärmeri. Här visas att en konstitutionell demokrati förvisso är möjlig.

Statsministerns medborgarrätt

Ingvar Carlssons tal om medborgarrätten som rätten till ett bra arbete etc står vad gäller intellektuell klarhet något under Rousseaus nivå. Å ena sidan framstår medborgarrätten som ett oinskränkt majoritetsvälde som teoretiskt kan upphäva tex äganderätten. Å andra sidan innebär medborgarrätten tex rätten till en lön som man kan leva på. Om vi då antar att en majoritet kränker denna rättighet genom att vägra lagstifta om tillräckligt höga minimilöner för att göra alla socialbidrag onödiga, inträder tydligen en lika allvarlig situation som om denna majoritet avskaffade den allmänna rösträtten.

Med tanke på att den demokratiska idéläran egentligen borde skämmas över sin förste och ende teoretikers inkompetenta försök att legitimera dess oinskränkta suveränitet är det illavarslande att Sveriges statsminister inte bara utnyttjar denna föregivna legitimitet i en kontroversiell fråga utan också vårdslöst framför rättighetsanspråk i medborgarrättens namn utan vare sig någon idéhistorisk förankring eller teoretiskt härledd legitimitet.